

הרב ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין

בני ברק

לאופייה של העלייה למירון בימי האריז"ל והבית יוסף*

פתיחה

מאז ומתמיד היתה נשגבה ונפלאה בעיני השמחה היתירה בל"ג בעומר. לשמחה זו מה עושה? מה מביא את המוני בית ישראל לפזו ולכרכר בכל עוז, בשירה ובזמרה, בתוף ובמחול, סביב למדורות אור בכל אתר ואתר, ובפרט סביב ציונו של התנא הקדוש במירון.

פשוט היה לי שטעמים עמוקים על פי הסוד המיועדים ליחידי סגולה, לא יכולים להשפיע על היהודי-לומד התורה-שבנגלה בעוצמה כזאת, עד שיניעו את רגליו וידיה לפצוח במחול עד כלות הכוחות.

דרשתי אצל ידידי ומכרי, בינוני בספרים, וטרם הצלחתי להגדיר את הנקודה הגורמת לשמחה כפולה ומכופלת זו. הרי השמחה המובאת בפוסקים מסתפקת באי אמירת תחנון ובהפסקת מנהגי האבלות, אך עד כדי כך?

עד שנתוודעתי לתורתו של מוריני ורבינו, לשמו ולזכרו תאוות נפש, איש האשכולות, הגאון המופלא רבי לייב מינצברג זכר צדיק לברכה.

אצל רבינו זצ"ל לא היה מושג לעשות דברים 'סתם' כי כולם עושים, או כלאחר יד כ'מתעסק'. הוא היה יושב וממשכן עצמו להבין את עומק חובת עבודתנו את אלוהי ישראל, יורד לתהומות השיתין של טעמי המצוות, דרשות חז"ל, תקנות חכמים, ואף מנהגי ישראל ומסתריות של תורת הסוד, והכל בדרך הפשוטה והבהירה והאמיתית. באמונתו העזה בתורה הקדושה ובדברי חכמים שקבעו: 'אם ריק – מכס הוא ריק', נעשו שתי כליותיו כשני רבנים וזכה להשיג תעלומות חכמה על דרך הפשט, ליישר כל עקוב ולבאר כל נעלם. אוי לנו כי אבדנו כלי חמדתינו בעודו בשיא אונן.

וממנו שמעתי על מה השמחה בל"ג בעומר.

רבי לייב שמח בל"ג בעומר עם התורה שבעל פה - תורתם של רבי עקיבא ותלמידיו. הוא פיזו ורקד עם המשניות והברייתות, עם התלמודים והמדרשים, עם השקלא וטריא ופילפולא דאורייתא.

(* מאמר זה מתבסס הרבה על מקורות המובאים ומנותחים אצל ההיסטוריונים: אברהם יערי, 'תולדות ההילולא במירון', תרביץ שנה ל"א, עמודים 72-101; מאיר בניהו, 'הנהגות מקובלי צפת במירון', ספונות ו', עמודים י"א-מ'. בניהו משיג במקומות רבים על יערי, אינני מקבל את כל טענותיו, אך לא תמיד אציין לכך במהלך הדברים. כמו-כן אין בדעתי להרבות במקורות כדרך שעשו הם, אלא להתמקד בשאלה שלדאבוני כבר אינה פשוטה לבני דורנו - מי היו העולים למירון ולמה, באותה תקופה אליה נשואות עיני כל: "תור הזהב שבצפת", זמנם של האר"י, הבית יוסף ושאר חכמי התורה.

אני מודה לידידי הרב אברהם אומן, שבוכותו נכתב מאמר זה.

כאן אדגיש, כי אין כוונתי להידרש לשאלת זיהוי הקברים המוזכרים במאמר זה, אלא נקטתי כפי המקובל בפי הבריות.

ביום זה אנו מציינים את תחילת לימודם של גדולי התנאים אצל רבי עקיבא, גדולי רבותינו אשר מהם נוסדו המשניות התוספתאות הבריות הספרא והספרי: "סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא" (סנהדרין פ"ו).

אם בשמחת תורה אנו רוקדים כשספר-תורה-שבכתב בידינו, הרי שבל"ג בעומר [כהכנה לחג השבועות] אנו שמחים עם התורה שבעל פה כפי שנתגלתה ונדרשה על ידי רבי עקיבא וחבריו. וכי מתי יש לנו עוד הזדמנות לשמוח ולעלוז עם המשניות ודרשות חז"ל?

במאמר זה ניווכח כי אכן הטעם האמיתי, כפי שנתבאר בכתבי האר"י, לשמחה בל"ג בעומר דוקא אצל רבי שמעון בר יוחאי, הוא מכיון שביום זה פסקו מלמות ובזכות הרחמים ששפעו באותו יום זכה רבי שמעון יחד עם חבריו ללמוד תורה אצל רבי עקיבא רבם! מסיבה זאת, כתב הבן איש חי, ישנה חשיבות לפקוד את קברי כל התנאים תלמידי רבי עקיבא ובפרט את קבר רבי עקיבא עצמו!

זכיתי להגיש מאמר זה לעיונו של רבינו זצ"ל אך נטרפה השעה ולא קיבלתי את תגובתו. יהיו הדברים לעילוי נשמתו הטהורה של רבי נתן יהודה ליב בן אלימלך. לו נאה ולו יאה היה לשמוח בכל עוז עם התנאים הקדושים אשר את דרשותיהם וסברותיהם למד ולימד באהבה וביגיעה כל ימיו.

ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין

א.

פסח-שני במירון

הזמן: ט"ו אייר פסח-שני שנת ה'רפ"ב. המקום: הכפר הגלילי מירון.

כאלף (!) יהודים מהגליל ומדמשק שבסוריה, התקבצו ועלו כמדי שנה בשנה ל'זיזי'ארה' (جيزارة, פירוש מילולי "ביקור"; מסע לביקור בקברים) לפקוד את קברי הקדושים שבמירון ובסביבתה.

וכך תיאר זאת רבי משה באסולה מאיטליה^א, ששהה באותו זמן במקום התרחשות האירועים:

ובט"ו באייר שקורים לו פסח שני^ב, עשו שם במירון השיירה גדולה. היו שם יותר מאלף נפשות, כי באו רבים מדמשק עם נשיהם וטפם, ורוב קהל צפת, וכל קהל לבוקע [- פקיעין], הוא כפר שיש בו המערה שנטמן בה רשב"י ובנו י"ג שנה כנוצר פ' במה מדליקין, ועדין המעיין שם, אפס האילן של חרובים איננו. וגם מכל הסביבות באו אז למירון. ועמדנו שם ב' ימים וב' לילות חוגגים ושמחים, והתפללנו על כל ציוני הצדיקים אשר שם כנוצר".

א. המפורסם מהסכמתו להדפסת הזוהר. הציטוט מספר 'מסעות ארץ ישראל' לרבי משה באסולה, יצא לאור על ידי יצחק בן צבי מהדורה שניה ירושלים תרצ"ט, דף י"ז ע"א שורות 10-20.

ב. רבי משה קורא לט"ו אייר פסח שני. היום מקובל לכנות כך את יום י"ד.

מה חיפשו העולים בפסח-שני דווקא במירון, כפר קטן שלא גרו בו כלל יהודים באותה עת?⁶ קבר רשב"י לא הוזכר כאן ביחוד, גם לא קברים מסוימים אחרים.⁷ מתיאור נוסף של רבי משה ומעדות אחרות מתקופה זאת ותקופות קודמות, אנו למדים על ה"אטרקציה" שמשכה אליה את ההמונים [מלבד עצם הביקור בקברים]. המדובר היה ב"פלא המים", בור שהיה מתמלא במים מתוקים לשתייה מבלי שהיה תחתיו מעיין מים חיים, היווה תופעת טבע פלאית ומרתקת ששבתה את ליבם של ההמונים - יהודים בני הארץ ורעיהם הישמעאלים. הם, כדרכם של בריות, הוסיפו הנה וכהנה בסיפורי מופתים על מקום זה.

רבי משה באסולה ממשיך ומתאר⁸:

מירון הוא מקום שמן טוב ומעין מים טובים, ואין דרים בו יהודים. שם ראיתי מערת ר' שמעון בן יוחי ובנו ע"ה, והיא סגורה אין מקום להיכנס בה. ולמעלה על המערה שני ציורים יפים זה כנגד זה של רשב"י קודם מעט לצד חוץ.

אחר כך הלכתי בשפוע ההר לצד מירון, שם מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה גדולה ויפה עשויה בכפות מן הצדדים, בכל כפה ג' ארונות של אבן עם מכסה גבוה והם י"ח ארונות בתוך המערה, ושל הלל כנגד הפתח. וגם חוץ לפתח כשתכנס בתוך ההר יש ב' כפות עם ארון א' מימין וא' משמאל. ואמצע המערה רחב יעמדו בה יותר מג' מאות אנשים. והנה מכסה קבר הלל נטוי מעט וכן מקצת האחרים, ואדם משים ידו בה, ויש בה מים ומתוקים, ואני שתיתי מהם ופליאה היא מאין באים שם המים. ועוד, מאחר שהם מכוונים איך הם טובים לשתייה. וגדולה מזאת, כי הכל מעידים ונשבעים כי כשיכנסו שם קהל רב ומתפללים, מיד המים מתרבים ושופכים לארץ, אמנם בימי לא היה כן. גם אומרים כי נס אחר נעשה בו, כי באים היהודים שיירה גדולה וכל אחר מדליק נרות תוך המערה סביב, ואם נכנס בה אשה נדה מיד תכבינה הנרות. כלם מעידים ונשבעים שהוא אמת ואנכי לא ראיתי.

עדות זו היא אחת מני רבות מסך העדויות על פלא-המים בקברי הלל ושמאי שנשתיירו בדיננו, וזו אף מאוחרת בשנים לעומתם⁹. נוסעים רבים, יהודים וגם ערבים¹⁰, סיפרו על תופעה זו.

(ג). ראה דברי רבי משה להלן.

(ד). רבי משה כתב: "ציוני הצדיקים אשר שם כנוכר". לעיל הזכיר את קבר רשב"י, רבי טרפון, רבי יוסי בן קסמא, רבי יוחנן הסנדלר. קברים נוספים הזכיר בקטע אחר, יצוטט מיד להלן.

(ה). ראה בהערה א.

(ו). המקור הראשון הידוע לנו המתאר את 'פלא המים' הוא מסוף האלף החמישי (סביבות ד' תתק"מ) תיאור ממסעו של רבי פתחיה מרגנשבורג תלמידו של רבינו תם. וכך כתבו מפיו: "ובגליל התחתון יש מערה, ובפנים היא רחבה וגבוהה, מצד אחד מערה של שמאי ותלמידיו, ומצד אחד הלל ותלמידיו. ובאמצע המערה אבן שוקעת, אבן גדולה חלולה כמו כוס, ונכנס בבית קיבולה כארבעים סאה ויותר. וכשבאין שם בני אדם הגונים יראו האבן מלאה מים יפים וירחץ ידיו ומתפלל ויבקש מה שירצה. ואין האבן חלולה מתחת, כי אין באים המים מן הקרקע אלא נעשה אם אדם הגון הוא, ואדם שאינו הגון לא יראה המים. ואם ישאבו מן האבן אף כדי מים, לא תהיה חסירה אלא מלאה כהווייתה, ואין המים נובעים" (א' יערי, מסעות ארץ ישראל, עמודים 51-52).

(ז). נזכיר כאן עדות אחת כזו: "הגיאוגרף הערבי אל-דמשקי שהתגורר זמן-מה בצפת המאה הארבע-עשרה, כותב: במירון מערה, ובה ארונות, והיא יבשה כל השנה, אין בה טיפת מים, ובבא מועד השנה, ונאספו אליה יהודים מארצות רחוקות וקרובות,

המקור הראשון הידוע לנו מחגיגות פסח שני במערת הלל ושמאי הוא מנוסע המוכר כתלמיד הרמב"ן, שהיה בארץ למעלה ממאתיים שנה קודם רבי משה באסולה, בסביבות שנת הס' לאלף השישי, וכה סיפר⁹⁰:

במירון, שם מערה לשמאי והלל ותלמידיהם, סך כולם שלשים ושנים. שם מתקבצים כל ישראל והישמעאלים בפסח שני. וישראל מתפללים שם, ואומרים שם מזמורים, וכשהם [רואים] יוצאים מים בתוך המערה, כולם שמחים, כי הוא סימן שתתברך השנה. והרבה פעמים שלא נמצאו שם מים ובעת תפלתם היו נראים המים כהרף עין.

ושם ר' שמעון בן יוחאי, ועליו ציון נאה, וסמוך לו ר' אלעזר בנו, אומרים כי שם היה מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי.

ושם ר' יוסי בן קסמא בין הכרמים. ועוד שם צדיק אחד, אומרים כי שמו ר' יהודה. ושם נחמן חטופה ור' יוחנן הסנדלר.

ושם בית הכנסת לר' שמעון בן יוחאי, בנין מפואר מאד, ושם אבן גדולה חלולה מראשה עד למעלה קרוב לארץ, אומרים כי שם היה מזבח, והדם היה שותת ויורד דרך אותו מקום חלול.

כאמור, ישנם מקורות נוספים⁹¹, אך נסתפק באלו שציטטנו. נוכחנו לראות כי את העולים למסע-קברים במירון עניינה במיוחד מערת הלל ושמאי ופלא-המים שבה, בוודאי הרבה יותר מקבר רשב"י, שתפס מקום קטן יותר, אם בכלל, במסע. ניתן להיווכח בכך מכמות המילים שהוקדשה, אצל כותבי תיאורי המסע, לתיאור הנעשה במערת הלל ושמאי, לעומת האזכור של קבר רשב"י.

התאריך פסח-שני, מועד מקובל וידוע במסורת, הוזכר לגבי עליית ההמונים למירון לראשונה אצל תלמיד הרמב"ן, ונהג כנראה מאות שנים⁹².

ופלחים וכיוצא בהם, ועשו שם כל אותו היום, בתוכה ומחוצה לה, והיא יבשה. והנה בטרם ידעו דבר, וראו פתאום את המים יוצאים מתוך הארונות, ניקוים במערה משך שעה או שתיים ופוסקים שוב. ואותו יום חג הוא ליהודים, ונשאו איתם את המים אל ארצותיהם הרחוקות והקרובות, ביבשה ובים, וקראו לה מי מירון" בהמשך ציטט מסופר ערבי אחר בשם אל-ע'ת'מני שפירש באיזה יום היה האירוע סביב המים, ונקב בתאריך: "מחצית אייר", והיינו "פסח-שני" (ממאמרו של א' יערי עמוד 75).

ח). 'מסעות ארץ ישראל' עמוד 90.

ט). מקור חשוב שעמד בוויכוח בין יערי ובניהו הוא תיאורו של כותב בשם דניאל, שכתב מפיו של נוסע אלמוני מקנאדיה שעלה לארץ בשנת רל"ג (מסעות ארץ ישראל עמוד 113). יערי מציין, ובצדק, כי תיאורו משובש וניכר שלא היה במקום אלא שמע איש מפי איש. לדוגמא, הוא כותב שאין מעיין במירון, והרי יש. הוא כותב שהיו עולים ג' רגלים בשנה למירון, ומתאורים אחרים איננו שומעים על כך. הוא כותב שהיהודים התפללו לה' שייתן להם מים כדי שיוכלו לשהות במקום (על סמך כך שלא היה במירון כלל מים!), ומיד ירד גשם! האם חשב שירדו גשמים בקיץ? פלא-המים התחלף לו בנס הגשם. לבסוף סיפר שהישמעאלים מילאו בגשם את כליהם במים ואז נתנו ליהודים לאכול ולשתות. הסיפור נשמע אכן גרסה שונה [מוטעית ומבלבלת] למה שידוע לנו ממקורות אחרים. בניהו קיבל את העדות כפשוטה ומסיק ממנה שהיו עולים על קבר רשב"י שלוש פעמים בשנה.

י). ברבות השנים חזר "פסח-שני" להוות למוקד עליה, והפעם לקבר רבי מאיר בעל הנס. על כך סיפרו רבני הספרדים בטבריה במכתבם לרבי חזקיהו מדיני (נדפס בחלקו בספרו שדי חמד חלק ד', מערכת ארץ ישראל, עמוד תרפ"א): "אלא הוא הדבר, כי ישראל קדושים באים מקצו ארץ וים רחוקים, לעלות וליראות בחג המצות ובחג השבועות כדי להשתטח על קברי הצדיקים, וקורין זה זיזארא. ובאים גם על קבר רשב"י ורבי מאיר בעל הנס זיע"א ורוצים לשמוח על מקום קבורתם. והנה במקום מצבת

נדגיש כי במאמר זה אנו מתחקים אחר עקבותיהם של המתפללים ושמחים במירון [והעולים לשם ענין המים], אותם מצאנו בפסח-שני, ולא של המתפללים בקברי הצדיקים שם במהלך השנה. עוד נדגיש כי י"ח אייר [ל"ג-בעומר] לא נזכר במקורות בתקופה זו גם לא לגבי עליה לתפילה^(א), לא בקשר לקבר רשב"י ולא לקברים אחרים.

ב.

המוסתרבים

נחזור לתקופה שאחרי גירוש ספרד^(ב) והכיבוש העות'מני של ארץ ישראל^(ג), בה פתחנו עם תיאורו של רבי משה באסולה. תקופה זו התאפיינה, בין השאר, בעליית יהודים רבים מספרד וארצות נוספות לארץ ישראל.

עולי ספרד בבואם לארץ פגשו ביהודים המקומיים שדרו בארץ ישראל מדור-דור, והיו שומרי תורה ומצוות כהלכה אך עם מנהגים יחודיים. יהודים אלו בשל תרבותם הקרובה מאד לתרבות העממית הערבית המקומית נקראו בפי הספרדים בשם "מוסתרבים"^(ד), הכוונה

רבי מאיר בעל הנס ייסדנו שם בעה"י בית הכנסת ובית המדרש, ולומדים שם בקבע בשם כל ישראל המחזיקים בידי לומדי התורה. ומאת ה' היתה זאת חנוכת הבית המקודש בית הכנסת ובית המדרש הנ"ל, היא היתה ביום פסח קטן. והיה אסיפה גדולה דקרו ותנו בתורתו של רבי מאיר בעל הנס. ואחרי כן היה ששון ושמחה עד להפליא, וענו כולם ואמרו כן נעשה ביום זה בכל שנה וכן נזכה לחזות בנועם ה' בנין בהמ"ק בב"א". היינו, הדבר נולד מכך שחנוכת-הבית הזדמנה לתאריך זה באחת השנים, ומאז המשיכה המסורת [עובדה זו אינה מונעת כמובן ממפרסמים שונים לשוב ולטעון שי"ד אייר הוא יום פטירתו של רבי מאיר בעל הנס].

מענין לענין אצטט כאן מדבריו של הרב רפאל בנימין הכהן, רב המושב ברכיה ומרבני קהילת ג'דבה, על פי ראיון איתו עם אהרן טייטלבוים, ג'רבה; חיים יהודיים פועמים, מרוה לצמא ה' באייר תשע"ו גליון 2233:

"ל"ג בעומר בג'רבה. אחד האירועים המפורסמים הוא ההילולא הגדולה בל"ג בעומר ובל"ד בעומר, בבית הכנסת 'אלגריבה'. בשנים האחרונות, הפכה ההילולא המיוחדת הזאת למקור לא אכזב של עליה לרגל, שהכנסות נאות בצידה.

לדברי הרב הכהן, המסורת הזו נולדה בסה"כ בשנת תרס"ד, בידי הקהילה, אך התקדשה בקרב היהודים והם שומרים על מנהג זה עד היום, גם בריכוזי יהודי ג'רבה המפורזים בארץ, כמו במושב ברכיה, נתיבות ועוד.

להשערת, יהודי ג'רבה, ששמעו על השמחה הגדולה במירון בל"ג בעומר הגו את הרעיון לקיום הילולא זו גם אצלם, לכבוד רשב"י. הרבנים לא אהבו את היוזמה הזו בתחילה, אבל לאחר שראו כי הציבור נלהב ואינו מוכן לוותר על כך, החליטו לאשר את ההילולא בכפוף לתקנות שונות, בנושא הצניעות בעיקר, כדי לוודא כי החגיגות תיערכנה בקדושה. הרבנים עצמם אכפו את התקנות, ועקבו מקרוב כדי לוודא כי הנהלים יקוימו, ואכן במרוצת השנים הפכו הרבנים עצמם לחלק מהמעמד; הם היו אלו ששרו את הפיוטים לכבוד רשב"י ונצחו על השמחה והשירה.

אגב, בעיר נוספת בתוניס רצו להעתיק את רעיון ההילולא בל"ג בעומר אבל הרבנים התנגדו נחרצות, מחשש שלא יוכלו לאכוף גם שם תקנות שתשמרנה על קדושת המעמד" (ההדגשים שלי. להתנגדותו של רבי כלפון משה הכהן להילולת רשב"י בג'רבה ראה: לוי יצחק רבינוביץ, 'יהודי האי ג'רבה', מחניים צ"ג צ"ד, עמוד 100).

(יא). למקורות מהם משתמע הזמנים בהם היו עולים לתפילה בקבר רשב"י ואחרים, ראה במאמריהם של יערי ובניהו.

(יב). בשנת רנ"ב.

(יג). בשנת רע"ו.

(יד). כלשונו של רבי משה באסולה (מסעות ארץ ישראל (באסולה) עמוד 149): "מסתרבים, הם מוריסקים תושבי הארץ מקדם". מוריסקים 'מורים' הוא כינוי לערבים.

למתעורבים, דהיינו מתנהגים כערבים בשפה, לבוש ותרבות. יהודים מוסתערים היו גם בעוד ארצות כמו מצרים סוריה ולבנון. לעיתים היו גם חיכוכים ביניהם לבין העולים החדשים, וגם יכוחים על מנהגים עליהם אפשר לקרוא בשאלות ותשובות מאותה תקופה^(ט).

זכור, רבי משה באסולה סיפר גם על יהודים מדמשק שהגיעו למירון, ואכן בדמשק שכנה קהילה של מוסתערים, כפי שכתב בעצמו^(טז). גם בפקיעין, ובכלל בגליל, הייתה קהילה מקומית של מוסתערים^(יז).

מוסתערים אלו הם שנהגו בעלייה לקברים בחגיגות ומשתאות סביבם^(יח), כפי שהתרגלו מהתרבות המקומית הערבית. נוכחנו לעיל שלמסע הקברים עלו עמם אף הישמעאלים^(יט), ואכן בתרבות הערבית מושרש מאד הנוהג לעלות בחגיגות ומשתאות לקברים קדושים. אדגיש ואציין, כי אין עובדה זו באה להתנגד להנהגה כזאת גם ביהדות, ואכן בדורות הבאים מצאנו נוהג זה של חגיגות בקברים גם אצל יהודים רבים מארצות המזרח, ביניהם גדולי תורה מפורסמים^(כ).

(ט). ראה בהרחבה במאמרה של מ' רוזן, 'מעמד המוסתערים והיחסים בין העדות ביישוב היהודי בארץ-ישראל משלהי המאה ה-17 עד שלהי המאה ה-19', קתדרה 17, אוקטובר 1980, עמודים 73-101.

(טז). 'מסעות ארץ ישראל' (באסולה) עמוד 152.

(יז). ראה על כך אצל מ' רוזן שם.

(יח). על 'זיזארה' של יהודי מצרים וסוריה בתקופה זו ועל תקנות שרבני העיר עשו לשמור על גדרי הצניעות ראה: א' שטראוס, תולדות היהודים במצרים ובסוריה, הוצאת מוסד הרב קוק, עמוד 385. והנה ציטוט מדבריו: "אין ספק שמנהג זה התפתח בהשפעת המסלמים, כי אצלם נודעת להערצת קברי הקדושים חשיבות מיוחדת".

(יט). ראה גם: זאב ווילנא, מצבות קודש בארץ ישראל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג, עמוד של"ה: "בחגיגה עממית זו השתתפו לא רק כל מיני טיפוסים של יהודי מתושבי הארץ ומתפוצות הגולה, אלא גם ערבים ממירון ומהכפרים הסמוכים. הערבים היו מעורבים עם היהודים ושמחו בשמחתם ורקדו בריקודיהם. הערבים קראו לחגיגה זו בשם עיד א-שעלה - חג ההדלקה. ולפעמים קראו לרבי שמעון צדיק א-שעלה - צדיק ההדלקה. בהילולא היו שרים כמו בימינו שירים מיוחדים לכבודו של רשב"י, השירים היו בעברית וגם בערבית, ובעיקר היו מושרים ע"י היהודים הספרדים".

בשלושה קטעי וידאו מיוחדים שהופצו לאחרונה מאירועי מירון בשנים תרצ"ה, תרצ"ז ות"ש, נראים בבירור הישמעאלים חוגגים בקבר רשב"י יחד עם המון היהודים. וכך סיפר הרה"ח רבי יהושע דב רובינשטיין מחשובי חסידי ברסלב בראיון לאהרן קליגר 'עם חמורים במעלה ההר לרבי שמעון', מגזין כדור, אייר תשע"ט, עמוד 21. נעתיק קטע מהראיון: "בין אלפי החוגגים שרקדו בחצר המפורסמת, היו נוהגים לרקוד גם כמה אורחים לא צפויים: דרוזים, צ'רקסים וערבים שהתגוררו בסמיכות למירון, היו אף הם עולים פעם אחת בשנה אל ציון הרשב"י להשתתף בשמחת היהודים. "אני זוכר את אותם דרוזים ורקדים עם החרבות שלהם", מספר הרב רובינשטיין. "היו להם ריקודים מיוחדים וניגונים מיוחדים, והם היו רוקדים איתנו שעות ארוכות. אגב, חלק נכבד מניגוני מירון הידועים לנו הגיעו דוקא מאותם דרוזים. הם לימדו אותנו ניגונים חדשים שברכות הימים התקדשו והיו לניגוני מירון".

"... כאשר שאלתי פעם כמה מהדרוזים למה הם באים, הם אמרו לי שידוע להם שיש צדיק גדול שקבור פה, וצריך לבוא ביום מסוים להתפלל על קברו. הם האמינו, שאם יבואו להתפלל ביום שבו כל היהודים מגיעים להתפלל, יזכו אף הם לברכות". המנהג הדרוזי פסק לאחר מלחמת ששת הימים, אז לדברי הרב רובינשטיין, "הייתה מתיחות גדולה בין יהודים לערבים בכל רחבי הארץ, והחבורה הדרוזית חדלה להגיע. מאז ועד היום הם נעלמו אך היו אלו שנים שלא יישכחו אצל מי שהיו שם".

(כ). מאידך, רבי שמואל גרמיואן, מגדולי ירושלים בתחילת שנות ה'ת' ומחבר הספרים אמרי בינה, כתב בתמיה לשואל שביקש לברר אצלו על עניין תגלחת בקברי צדיקים: "אני העני לא ידעתי מה שורש מצוה יש בנדר זה להסתפר על קברי הצדיקים. והלא אפילו זיכרון להשתטח על קברי הצדיקים לא הוה ידעין מה מצוה יש... לולי שכתב הרח"ו זלה"ה שיש עיקר בויארה זו, אבל להסתפר לא שמענו" (שו"ת משפטי ארץ סימן ע"ד).

רבי יוסף משאש, רבה של חיפה, ערך תשובה בענין היחס לקברי צדיקים, ושם הציג את דעתו השוללת את מנהג ההילולות העממי שרווח בקרב יהודי חו"ל [כנראה בצפון אפריקה]. על המעיין ללמוד את דבריו בגוף תשובתו ובמקורותיו, שכן הוא דן

מאידך, נסתייג ונאמר כי אצל בני ספרד לא היה מקובל כלל מנהג הליכה בהמון עם לקברים בימי פטירה. כך כתב רבה של טבריה רבי מאיר וועקנין. המדובר היה בעקבות תלונה של אחד מגדולי האדמורי"ם שכביכול הספרדים לא מעריכים מספיק (ואף יותר מכך...) כמו ה'חסידים' את בעל האור החיים, וזאת לאחר שלא ראה אותם עולים לקברו ביום פטירתו. על כך ענה הרב וועקנין^(א):

שרי להו מארייהו לאותן האנשים שנתנו טעם לפגם ויחפאו דברים מגונים בהוצאת לשון הרע ודבה, על עם ה' הישרים והתמימים קהילות קודש ספרדים יצ"ו, אשר מעולם לא עלתה מחשבת פיגול בלבבם חס ושלום כלפי מאורן של ישראל רשכבה"ג מרן הקדוש אור החיים נ' עטר זלה"ה אשר שמו הקדוש מהלול ומפואר בפיהם... והסבה שלא הולכים על ציונו הקדוש ביום ההלולא שלו אין זה מחוסר ידיעה מגדולתו הרוממה, כי מי הוא אשר לא ידע מיקר תפארת גדולתו והלא תורתו מכרות עליו, אלא הסבה היא פשוטה^(ב)... לא כן הספרדים מעולם לא ראו שיטה כזו ולא נסעו ממקומם, וכל רבותינו גאוני וצדיקי עולם המפורסמים בקדושתם וחסידותם הלכו במשטר ובסדר אחר ולא הנהיגום בשטה זו. ולו היה להם כמין הבעל שם טוב זלה"ה שיחנכם בשיטה זאת לא היו נופלים מאחינו האשכנזים. והלא מרן האריז"ל הקדוש שהיה רק עם הספרדים לא הנהיגם בסדר זה, ולזאת אינם

בסוגיות רבות מדברי חז"ל מהן אפשר להסיק מסקנות בנושא. כאן אצטט קטעים קצרים מדבריו: "הרי לך ידידי, שדבר זה להשתטח על קברי הצדיקים, יש לו שורש וענף בש"ס. ואך אם יש מצוה בדבר או לא, הדבר פשוט שאין בזה שום מצוה ולא שום כבוד לצדיקים... ומוזה אתה למד לענין ההדלקה על קברי הצדיקים שאין בה גם היא לא מצוה ולא כבוד לצדיקים... ובפרט עוד אם יש בעירו קברות צדיקים אחרים ומניחם והולך למקום אחר, או אם יש עוד באותה העיר קברות צדיקים אחרים והוא בוחר רק באחד שבתרו להם ההמון הפתאים להדליק עליו הרבה מדורות, ודאי שמוציא לעז על כל אותם הצדיקים... ועם כל זה המנהג להשתטח ולהדליק על קברי הצדיקים, כבר הכה שורש עמוק בלב כל ישראל. והגדיל לעשות בכמה מדינות בעשיית הלילות גדולות לכמה צדיקים ידועים בהמון חוגג ובקבוץ גליות מערים רחוקות... [כאן האריך לפרט את המכשולים הרבים שיש בהילולות ההמוניות עד חילולי שבת ואף עד לאיסור א"א] ואי אפשר להוכיח בשער, כי כל המון ישראל נשקעו בדברים אלו השתקעות גדולה ונוראה, וחושבים את זה למצוה רבה שיש בכחה לכפר על כל עון וכל אשמה כמעשה הישמעאלים שכניהם המעריצים את חגי קדושיהם ועושים כל תועבה רח"ל.

וכל זה נמשך ונתגלגל מההלולות שעושים מההלולות הגדולות שעושים בערי הקודש צפת וטבריא יובב"א, בי"ד אייר ובל"ג לעומר, להתנאים הקדושים רמב"ה ורשב"י זיע"א. ואף שאותם ההלולות נקיים מכל פשע וחטאה החמורים, כבר צווחו עליהם קמאי ובתראי, ורבני ארצות הקודש הליצו בעד המנהג בפטומי מילי וסמוכות ורמזים דחוקים ורחוקים כידוע, כמ"ש בספר שדי חמד אות א' ארץ ישראל. ואך בהלולות חוצה לארץ כל בעל שכל המתבונן בתוצאותיהם, ישאג כלביא, על עם חכם ונבון, איך עזבו ארחות יושר ללכת בדרכי חושך, בשביל מנהגים חדשים מקרוב באו שאין להם שום סמך ושום רמז, לא בש"ס ולא במדרש... (הרב יוסף משאש, שו"ת מים חיים, חיפה תשי"ג, חלק א' אורח חיים סימן ר"ז 'מנהג הילולת הצדיקים'). על הגבלות ותקנות שעשו רבני מרוקו למניעת פרצות שונות בהלולות ראה: אליעזר בן, מחקרי אליעזר, לוד תשס"ו, עמודים 455-472.

בדבריו שם ציין הרב משאש, בין היתר, לדברי הפתחי תשובה יורה דעה סימן שע"ב סק"ב. וזה לשונו: "ועיין בתשובות בתי כהונה (בית דין סי' כ"ג) שכתב, דמה שנהגו איוה כהנים להשתטח על קברי צדיקים אין להם על מה שיסמוכו... ולהשתטח על קברי צדיקים לא מצינו בזה מצוה ידועה או כבוד חכמים..."

(כא). שו"ת ויאמר מאיר, טבריה תרצ"ט, סוף סימן י'.

(כב). המשך דבריו: "שאחינו האשכנזים קהילות קודש החסידים, מעת שהופיע עליהם עיר וקדיש נחית מן שמיא כ"ק מרן האדמו"ר הבעל שם טוב הקדוש זלה"ה, הנהיגם בשטה זו ונטע בלבם רשפי אש להבת שלהבת שיטת וסדר החסידות והנסיעה להאדמורי"ם מעיר לעיר וממחוז למחוז, והתרגלו בכך לזה הולכים לכל יארצייט של הצדיקים חסידי עליון".

הולכים לשום יארצייט, לא להאר"י ז"ל ולא למרן הבית יוסף ולא להרמב"ם ז"ל, ואפילו לרשב"י זיע"א מעט המה שהולכים למירון להלולתו. והסבה אחת שהאבות לא נתרגלו וממילא הבנים לא נתחנכו בזה. והאם חלילה נאמר שקהילות קודש הספרדים היה להם מחלוקת עם הרשב"י זיע"א והאריז"ל והבית יוסף וכל הצדיקים?^(כ).

יכולים אנו איפוא, לענות כבר על השאלה: מה היה אופיים של החוגים בקברי הצדיקים במירון. הלא הם יושבי הארץ היהודים המקומיים [שכנו 'מוסתרבים'] וגם ישמעאלים שנהגו במנהגי הליכה לקברי קדושים וחגיגות סביבם [נזכור, המדובר הוא בעיקר על פסח שני; עדיין לא נתקלנו באיזכור על י"ח-אייר וגם לא ביחוד על קבר רשב"י].

ג.

י"ח אייר במירון

לאחר שהתמונה התבהרה במקצת, והכרנו את אופיים של יהודי הארץ ואת מנהגם לעלות בפסח-שני ט"ו-אייר ובעוד זמנים בשנה, למסע קברים בגליל, עלינו לחפש כעת ממת יעברו החגיגות לארבעה ימים אחר כך - לי"ח-אייר הוא ל"ג-בעומר.

לצער אין על כך תשובה ברורה, ולשוא נחפש גם מקור היסטורי שיעיד לנו על "ההחלטה הגורלית" להעביר את יום העלייה לל"ג-בעומר. כדרכם של מנהגים התגלגלו העניינים כך או כך, וההמון החל לתת יחס גדול יותר לקבר רשב"י [מאשר למערת הלל ושמאי]. מסתבר מאד שהשפעת יהודי ספרד שהביאו עמם את ספר הזוהר שיצא לאור בדפוס^(כז) וכבש את הלבבות באותה עת, הוסיף לעניין. אט-אט נזנח גם התאריך ט"ו-אייר ועבר לי"ח-אייר, אף הוא יום פגרה ושמחה מסורתית בקרב עדות מסוימות^(כח). אך, האם ידעו או סברו ההמונים על קשר מסויים בין רשב"י ליום זה? אין סיבה להניח זאת, והדבר עודנו בגדר תעלומה^(כט), להלן אנסה להציג את השערתו בשאלה זו.

כג). הרחבה נוספת וכן מכתבו של רבי יעקב חי זריהן, ותגובתו של בית האדמו"ר, הודפסו בספר בהמשך הדברים.

כד). במנטובה שנת שי"ח.

כה). כך על פי מסורת מימי הראשונים. ראה על כך אצל: ר' משה אייזיק בלוי, 'ל"ג בעומר כיום שמחה והלולת התנא האלוקי רבי שמעון בר יוחאי זיע"א', 'ישורון ט"ו, עמודים תתנ"ו-תתע"ב. למקורות 'ראשונים' נוספים ראה בספר קובץ שיטות קמאי יבמות דף ס"ב. הרמב"ם לא הוכיר את מנהגי האבלות בימי הספירה, ויתכן שתושבי הארץ המוסתערים שנהגו כהרמב"ם לא נהגו כלל במנהגי האבלות של ספירת העומר וליום ל"ג בעומר לא היה מעמד הלכתי בעיניהם כיום שמחה (וראה שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרפ"ז, שהעיד: "ובר מן דין אני ראיתי כמה קהלות שלא נהגו מנהג זה כלל ומסתפרים בכל שבוע כפי מנהגם לכבוד השבת...").

כו). אין צורך כאן לשוב ולשרש את טעות ההמונים כביכול נפטר רשב"י ביום זה [וממילא נאמרו סודות האידרא אז], שנולדה מגירסה משובשת בפרי עץ חיים בדפוסים הנפוצים (ולא בדפוס"ר). חושבני שכבר ביררו זו מספיק, החל מהחיד"א (בספרו מראית העין, ליוורנו תקס"ה, ליקוטים פרק ח' אות ז') ועד ימינו. מאידך, ראה להלן בסוף הדברים את דברי החמדת ימים. ראה על כך במיוחד אצל רמ"א בלוי הנ"ל שברר את הנוסחא המדויקת של רבי חיים ויטאל, ואוסף שלפני עמוד כתבי יד נוספים של 'פרי עץ חיים' ובכולם כתוב בסיגנון זה: 'וטעם שמחת רשב"י ביום ל"ג לעומר, כי הוא מתלמידי רבי עקיבא, שהוא שמח בל"ג לעומר'. והשווה למאמר מעיין גנים לרמ"ע מפאנו, ספירת העומר, ליל ל"ג, שכתב שטעם השמחה ביום זה הוא על רבי עקיבא שלא מת עם תלמידיו.

עוד אדגיש, כי בניגוד למהרי"ל^(כ) באשכנז, והרמ"א^(כח) בפולין, שהזכירו את יום ל"ג-בעומר כיום שמחה, רבי יוסף קארו התעלם מיום זה כיום שמחה ואף נראה כי לדעתו אומרים בו תחנון, וכך נהגו במקומו^(כט). ויש להוסיף כי מעדותו של רבי חיים ויטאל שאביא להלן, עולה כי אחד מחכמי צפת, רבי אברהם הלוי, היה רגיל לאמר 'נחם' במשך שנים רבות אף בל"ג-בעומר [והאר"י הורה לו שלא יאמר זאת על קבר רשב"י^(ל)].

להלן נראה כי החוגגים במירון היו עדיין אותם ה'מוסתערבים' שהיו עולים מאז ומקדם לקברי קדושים במירון. כאן נציין כי המקובלים בצפת, אחרי תקופת האר"י, היו עולים לקבר רשב"י לשם תפילה ולימוד, אך לא דווקא בל"ג-בעומר, אלא בשני זמנים אחרים בשנה: לפני שבועות ולפני ראש השנה^(לא). עלייה לשם משתה ושמחה לא מצאנו אצלם.

לפני שאצטט את דברי רבי חיים ויטאל, אביא כאן שני מעשים שסופרו מתקופה זו. ואקדים: אף שאיננו יכולים לקבל עובדתית את כל הפרטים שבהם ועלינו להעמידם מול כללי הביקורת, דומה כי את רוח הדברים היוצאת משניהם והיא שחכמי התורה שבצפת התנגדו לחגיגות סביב קבר רשב"י ולבסוף לא ממשו את ההתנגדות, אפשר לקבל^(לב). לאור הנחה זאת נוכל לראות את דברי רבי חיים ויטאל כ"לימוד זכות" למנהג העלייה במקום בו נמצאו מתנגדים לה, ולא כשביעות רצון וכעידוד לעלות, כך גם נראה מלשונו של רבי חיים ויטאל וכפי שנראה בהמשך. כך נמצא בין כתבי רבי חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א^(לז):

אברהם יערי (במאמרו הנ"ל) האריך להצביע על כך כי העלייה החגיגית המסורתית בכ"ח אייר לקבר שמואל הנביא פסקה בערך בשנות הש"ל, וממילא הדבר תרם רבות לחלופה - קבר רשב"י במירון. בניהו, כדרכו, השיג עליו מכמה טעמים. אכן, גם אם יש צדק בדבריו של יערי וסגירת קבר שמואל הנביא הגבירה את העלייה למירון, לא נראה שהמנהג התחיל מאז. ועל כל פנים, אין זה מיישב את השאלה מפני מה הגיעו דווקא לקבר רשב"י.

כז). מנהגי מהרי"ל, דיני הימים שבין פסח לשבועות: "ל"ג בעומר לעולם הוא י"ח באייר. ובשחרית א"א תחינה. במגנצא ובוורמיישא אומרים תחינה בל"ג בעומר. אמר מהר"י סג"ל אף על גב דאיתא בגמרא דתלמידי ר"ע מתו מן פסח עד עצרת, מכל מקום עושין ביום ל"ג בעומר יום שמחה, משום דמתו רק הימים שאומרים בהן תחינה בשבעה שבועות העומר, וכל יום שא"א תחנה לא מתו, והשתא דל מן המ"ט יום של הספירה, ז' ימי ההג, וג' ימים דחל בהן ר"ח, שנים לאייר ואחד לסיון, וז' שבתות, פשו להו ל"ב, נמצא דלא מתו רק ל"ב ימים, לכן כשכלו אותן ל"ב ימים שמתו עושין למחרתן שמחה לזכר".

כח). הן לענין אי אמירת תחנון (אורח חיים סימן קנ"א סעיף ב'), והן לענין הפסקת האבלות בו (שם סימן תצ"ג).

כט). כך העיר [בפליאה, יש לציין] רבי חיים בנבנשתי בספרו שיירי כנסת הגדולה סימן תצ"ג על הבית יוסף אות ב'. בנוסף, ראה גם בציטוט דברי מהרי"ל שהביא מנהגי קהילות אשכנזיות שנהגו לומר תחנון בל"ג בעומר.

ל). על קברו בלבד! כך שיער החיד"א, שהרי לפי הסיפור נענש רבי אברהם על שאמר 'נחם', והרי כך היה מנהגו שנים רבות ואיך לא נענש בשנים עברו. אלא יתכן והקפידה הייתה על זה שאמר נחם בקברו של רשב"י ביום שמחתו (ראה בספרו ברכי יוסף אורח חיים סימן תצ"ג אות ד', ובספר [שציטט שם] יד אהרן, לרבי אהרן אלאפאנדרי, על טור אורח חיים סימן תצ"ג, שכתב שמוכח ממעשה זה שאפשר להגיד תחנון בל"ג בעומר, רק לא בהליל דרשב"י). על מעשה זה אעמוד להלן.

לא). כך כתב, בשנת שס"ז, כותב תולדות האר"י רבי שלמה שלומיל (נעתק בספר תעלומות חכמה, לרבי יוסף שלמה דילמידיגו, באסיליה שפ"ט, דף מ"ו ע"ב). מקורות נוספים על מנהג זה בהמשך הדורות ראה אצל יערי הנ"ל עמוד 32.

לב). במיוחד שההתנגדות היתה פומבית וידועה, וממילא מסתבר אכן שעקבותיה נשארו במסורת יהודי המקום.

לג). קטע זה (מספרו 64) הוא חלק מקובץ מעשיות (שחלקים גדולים ממנו) נדפסו מכתב ידו שנים רבות אחר פטירתו. ראה: טוביה פרידמאן, 'לקטות מתוך כתב יד של הרב חיד"א', בתוך: ספר החיד"א, מאיר בניהו (עורך), הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט. ראה גם אצל רא"י בלוי במאמרו הנ"ל. בקובץ הסיפורים ישנם מאות רבות של מעשיות מסוגים שונים, מתקופות שונות וממקורות מגוונים.

בימי מרן הסכימו שלא יעשו ישראל הערביים^(לד) מחול בל"ג לעומר על ציון רשב"י (והבנין בנאו הרב קול בוכים). ונראה למרן ובית דינו שהוא חס ושלום זלזול שאוכלים ומרקדים, ונכתבה ההסכמה ולא נחתמה. בלילה חלם מרן עם הרשב"י, ואמר לו שתבא מגפה גדולה בעבור זו ההסכמה, כי רצונו שישמחו בהלולא. ולמחר קרע ההסכמה.

לפי מסורת זו, בית הדין החשוב שבצפת התנגד לחגיגות של המוסתערבים בציונו של רשב"י. החיד"א לא הדפיס את המעשה בספריו ואיננו יודעים האם עבר את שבט ביקורתו. והנה, סיוע לכך שהרבנים התנגדו לחגיגות אלו מצאנו במקור נוסף בספר שבחי האר"י^(לה):

שוב יום אחד והם לומדים, אמר הרב לחברים: תדעו שהרבנים נתקבצו במעמד ורוצים לבטל הלולא דרשב"י, באמור שלא ילכו נשים מקושטות למירון, ואם ילכו בבגדי חול לא ילינו שם, זולת זקנות. ואם ככה יעשו ח"ו יבוא מגפה גדולה ויכלה רעים וטובים. והשיב הרח"ו: ולמה מר לא יודיע להם הדבר להציל את ישראל.

אמר לו הרב: אינם מאמנים בי.

אמר הרח"ו: אני אלך ואודיע להם.

אמר לו: לך.

הלך שם והודיע להם. מהם לא האמינו, ומהם אמרו יבא הרב פה ונראה דבריו, ושלחו אחריו ובא.

ודברו עמו שמה שהם רוצים לעשות כן לפי שבימים ההם יש שמחות וגילות במאכל ומשתה, ואם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו, ואין ראוי במקום הקדוש הזה לעשותו.

והשיב להם האמת עמכם, ומה נעשה שהרשב"י מרוצה בזה, וכמה שנים שנוהגים כן, וח"ו יקפיד עלינו ויבא הנגף בעם. אבל אני אומר לכם דבר, אם תאמינו לי שבאלו הימים במירון לא יש ערבות^(לו) אלא החוטא ימות לבדו, ואז בשמעם [דבריו] נמנו וגמרו לבטל הסכמה זו, ונתבטלה.

מנקודת מבט השקפתית הלכתית, קשה לקבל את כל הפרטים כנכונים^(לי). לכאורה דווקא ערוות-דבר היא סיבה לפרוץ נגף בעם. וכי יש יום בשנה בו אין ערבות?! ומהו המשפט "רשב"י מרוצה בזה"?

אולם, את גרעין הסיפור, המאושש גם ממה שנמסר לחיד"א, בו אנו שומעים על מתח בין החוגגים בקבר רשב"י ובין "הרבנים", נוכל לקבל. נכון הדבר גם שהאר"י הגן על העולים, כפי שנראה להלן.

(לד). "ישראל-הערבים" אלו הם המוסתערבים.

(לה). שבחי האר"י - סיפורים מלוקטים בתוך: תולדות האר"י, מאיר בניהו (עורך), ירושלים תשכ"ז, עמוד 219. מקור מעשה זה הוא מכתב-יד תימן מהמאה הי"ח, ראה שם בהערות המהדיר ובעמוד 139.

(לו). כלומר: אין ערבות.

(לז). יש להדגיש, כי מהצגת הדברים נראה, שלא עמדה על הפרק אפשרות של עלייה לקבר על פי תקנות הרבנים. השאלה הייתה רק האם לבטל לגמרי את העלייה או להשאירה על מתכונתה.

נעיר גם כי ידוע לנו על התנגדות חכמי ירושלים לחגיגות המוסתערבים בקבר שמואל הנביא בדור הקודם. כך העתיק רבי משה באסולה^(ח) את לשון תקנתם:

שלא ילכו שתויי יין להתפלל לרמה, מקום שמואל ע"ה, וכל זמן שיעמדו שם לא ישתו יין. וזה נעשה^(ט) כי היו הולכים אנשים ונשים ושותים ומשתכרים, וגדרו בו משום חשש עברה, כי מנהג המדינה שהנשים הולכות מכוסות פניהן ומעוטפות ובלכתן שם הולכות מגולות. וכפי שהובא בהערה לעיל, וכידוע, לא תמיד עמדו ההילולות בקברי צדיקים ברמת הקדושה והצניעות המקובלים.

כעת אפשר לבחון את לשונו של רבי חיים ויטאל^(ט) – המקור הראשון לקשר בין רשב"י והעליה לקברו לתאריך ל"ג-בעומר:

ענין הגילוח במ"ט ימים אלו. לא היה מו"ל מגלח ראשו אלא בערב פסח ובערב חג השבועות, ולא היה מגלח לא ביום ר"ח אייר ולא ביום ל"ג לעומר בשום אופן.

ענין ל"ג לעומר שאסור בהספד ותענית ובנפילת אפים. דע כי הנה מ"ט ימי העומר הם ימי הדין ... וכאשר באו ימי העומר שבין פסח לעצרת ... והם ימי הדין כנ"ל ואז הוא זמן יניקת החיצונים לכן פגעה בהם אז מדת הדין ... ובבוא יום ל"ג לעומר אז נתגלה ... אשר הוא בחינת רחמים ... הנה בהגלות נגלות השם הנזכר ביום ל"ג לעומר ... שהוא יותר רחמים כנזכר, אז פסקו מלמות.

והנה אחר זמן הקטנות בא זמן הגדלות, ואז מתבטלים דיני הקטנות ומתקיימים בחינת הגדלות, ולכן סמך אחר כך רבי עקיבא את חמשה תלמידיו הגדולים.

ענין מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור"א בנו, אשר קבורים בעיר מירון כנודע, ואוכלים ושותים ושמחים שם.

אני ראיתי למו"ל שהלך לשם פעם אחת ביום ל"ג לעומר, הוא וכל אנשי ביתו. וישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההוא. וזה היה [בפעם הראשונה שבא ממצרים, אבל אין אני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו הנפלאה שהשיג אחר כך.

והה"ר יונתן שאג"ש^(א) [ז"ל] העיד לי שבשנה הראשונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי [ז"ל], שהולך את בנו הקטן שם עם כל אנשי ביתו ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע, ועשה שם יום משתה ושמחה.

גם העיד הה"ר אברהם הלוי ז"ל, כי בשנה הנזכרת^(ב) הלך גם הוא שם, והיה נוהג לומר בכל יום [ויום] בברכת תשכון נחם ה' אלהינו את אבלי ציון כו', וגם בהיותו שם אמר נחם

(ח). מסעות ארץ ישראל (באסולה) דף כ' ע"ב 'תקנות והסכמות שיש לק"ק ירושלם ע"ה והם כתובות על לוח בב"ה'.

(ט). נראה כי מכאן אלו מילותיו של רבי משה, המבאר את סיבת התקנה.

(מ). שער הכוונות דרוש י"ב. במאמרו של רמ"א בלוי הנ"ל, עמוד תתס"ז, הוצגו בזה אחר זה שני כתבי יד מקוריים מרבי חיים ויטאל ורבי שמואל בנו של קטע זה. השתדלתי לעבור על הקטע הנדפס כאן ולהשוותו לכתבי היד.

(מא). היה מבוגר מהאר"י ורבי חיים ויטאל.

(מב). יש מקום להשערה שהמעשה הקודם בענין גילוח הבן לא היה מכוון דווקא לתאריך ל"ג בעומר, שחל ביום האסור לחלוטין בתספורת לדעת האר"י. רבי חיים ויטאל מתאר את האירוע שהיה ב"שנה הראשונה" אך לא דווקא בתאריך הנזכר. כמו כן יתכן שאין הכרח שגם המעשה באמירת ה'נחם' ובעקבותיו האמירה "יום שמועתינו/שמחתינו" היה דווקא בתאריך ל"ג בעומר. סימוכין

כו'. ואחר שגמר העמידה אמר לו מורי ז"ל, כי ראה בהקיץ את רשב"י עומד על קברו ואמר לו: אמור אל האיש הזה אברהם הלוי כי למה אומר נחם ביום (שמחתנו) [שמועתינו]²⁴², והנה לכן הוא יהיה בנחמה בקרוב. ולא יצא חדש ימים עד שמת לו בן אחד, וקבל עליו תנחומין.

וכתבתי כל זה להורות כי יש שרש במנהג (הזה) הנזכר. ובפרט כי רשב"י ע"ה הוא [א'] מחמשה תלמידיו הגדולים של רבי עקיבא, ולכן זמן שמחתו ביום ל"ג לעומר כפי מה שביאר[תי] לעיל [ב'ענין] יום ל"ג לעומר.

מסגנון דברים אלו נראה כי רבי חיים ויטאל התכוון להגן בדבריו על מנהג העליה העממי מפני המתנגדים [אף כי לא בהתלהבות יתירה, ולא מצאנו אותו מעורר לעלות. ואף משמע כי האר"י ברוב חייו, ובוודאי בזמן בו לימד אותו את סודות הקבלה, לא עלה למירון בל"ג-בעומר], והוא רק מראה כי יש "שורש" למנהג²⁴³.

לכך ניתן להביא מגירסה אחרת לסיפור זה המקשרת אותו עם אירוע אחר שלא היה דווקא בל"ג בעומר, כך הובא בשבחי האר"י נוסח תימן, בתוך: מ' בניה, תולדות האר"י, עמוד 271, אות ל': "גם שנה [נ"א: יום] אחת הלך הרב עם החברים למירון לגלח בנו בשמח' ומאכל ומשתה, וא' מהחברים הר"א הלוי היה מנהגו לומר תמיד נחם בברכת המזון... והזהיר הרב שבהלולא דהרשב"י בימים ההם שלא להצטער כלל אלא יהיו בשמחה רבה. ומשם הלכו למקום שנתקבצו הרשב"י וחביריו לעשות האידרא וישב הרב במקום שישב הרשב"י והרח"ו במקום ר' אלעזר וכן על זו הדרך... וגמרו האידרא והלכו".

התאריך המופיע כאן הוא כללי "שנה אחת" ללא ציון מיוחד, ומקושר עם מעשה אחר ללא קשר לל"ג בעומר. יתכן ולפי סיפור זה נוכל להציע גם מהו 'יום שמועתינו': יום לימוד האר"י עם התלמידים. אמנם, אם כן הוא יש להבין מה הכוונה ב'הלולא דהרשב"י' שהיתה 'בימים ההם', ויתכן שכך כונתה עצם העלייה או שזו מילה מאוחרת שהוכנסה בפי האר"י בידי כותב המעשה. עוד יש להעיר כי באירוע זה נכח רבי חיים ויטאל, להבדיל מהמקרה המתואר בשער-הכוונות ממנו נראה שלא היה רבי חיים בזמן התרחשות הדברים.

אם נכונים הדברים, הרי שכל 'עדות השמיעה' שמסר רבי חיים ויטאל הייתה כבדרך אגב, ולא לחזק את מנהג העלייה למירון דווקא בל"ג בעומר, מכיוון שהוא מתייחס לאירוע שהיה בתאריך אחר.

אוסף על כך כי רבי יעקב צמח, בעריכתו לכתבי האר"י נגיד-ומצווה (דפו"ר), אמסטרדם תע"ב, דף ס"ד), לאחר שהביא מעשים אלו סיכם: "נראה מכל זה שיש שורש בהשטחות על קברי צדיקים", משמע: באופן כללי ולא דווקא בל"ג בעומר. הדבר מחזק את ההשערה שאכן מעשים אלו לא אירעו בל"ג בעומר.

אני משאיר השערה זו בינתיים בהערות שוליים, ובגוף המאמר אצעד לאור הגישה המקובלת, המייחסת הן את יום התגלחת והן את יום אמירת ה'נחם', וממילא את ההגדרה: יום שמועתינו/שמחתינו, ליום ל"ג בעומר.

(מג). בכתב ידם של רבי חיים ורבי שמואל ויטאל כתוב "שמועתינו".

(מד). בועז הוס במאמרו 'מקום קדוש, זמן קדוש, ספר קדוש: השפעת ספר הוזהר על העלייה לרגל למירון ותגיות ל"ג בעומר' בתוך: כתב עת קבלה כרך שביעי תשס"ב, עמוד 249, כתב כי: "דברי ר' חיים ויטל משקפים את מרכזיותו של קבר רשב"י בתודעת האר"י ותלמידיו בלבד ולא מעתק ממשי במנהגי הזיכרון ובתודעת עולי הרגל מקרב המסתערים". לטענתי, לכל הפחות ביחס לל"ג בעומר, הרי שרבי חיים ויטאל שם דגש רב יותר דווקא על "מנהג ישראל" שהם הרקע והכותרת לנושא, מאשר על הנהגת האר"י ותלמידיו, שבאה להצדיק את אותו מנהג ישראל הטעון ביאור. מה גם שמנהג האר"י ותלמידיו בא הרבה פחות לידי ביטוי מהמנהג הכללי, שהרי ההתייחסות כלפיהם היא רק על שתי שנים בודדות (ולא כמנהג קבוע), ולגבי אחת מהם הודגש כי כלל לא ידוע אם השיג החכמה הנפלאה.

עוד כתב (עמוד 251) כי: "הציון של ל"ג בעומר כתאריך העלייה לרגל בדברי רח"ו משקף את תודעת האר"י ותלמידיו ואיננו מלמד על שינוי בדפוס העלייה לרגל... האר"י ותלמידיו, שהצטרפו לעולי הרגל למירון, הניחו שהחגיגות מתמקדות בדמותו של רשב"י ושל"ג בעומר הוא התאריך המשמעותי במנהגי הזיכרון". לא ברור לדבריו כיצד ולמה הניחו האר"י ותלמידיו הנחה זו, בעוד שהאר"י ותלמידיו לא הקפידו בעצמם על מנהג זה. מדברי רבי חיים ויטאל משתמע במפורש שבכוונתו רק למצוא סמך ושורש למנהג ישראל ולא לתקן ולהנהיג יום מיוחד.

ניתן לסכם לעת עתה כי היו שעלו לקבר רשב"י בתקופת ל"ג-בעומר, רבני צפת התנגדו לאופי חגיגות ההמוניות^{מה}, ורבי חיים ויטאל הגן על המנהג ומצא לו "שורש" על פי קבלה.

ולעצם דבריו של רבי חיים ויטאל. מבחינה מסויימת הטקסט קשה לקריאה, ורבים התקשו לתארך את השנים עליהם התכוון רבי חיים ויטאל, להלן אנסה אף אני את כוחי בהבנת דבריו.

כדי "להורות שיש שורש" במנהג הנוהגים לעלות למירון, השתמש רבי חיים בשתי ראיות: א. מעשה רב מהאר"י, שמחולק לעדות-ראיה ועדות-שמיעה. ב. יסוד קבלי אותו כתב לעיל, המחלק בין הימים שעד ל"ג-בעומר שהם ימי דין ובל"ג-בעומר מתגלה שם של רחמים [יחסית לימי הדין], ורבי עקיבא העמיד את תלמידיו בתקופה זו של רחמים^{מז}.

כפי שהערתי לעיל, הקושי כאן הוא גדול. אף כי מצא רבי חיים ויטאל שורש בקשר בין ל"ג-בעומר לרשב"י [מכיוון שמתגלה בו שם מסוים של רחמים, שבעקבותיו העמיד רבי עקיבא את רשב"י וחבריו], אך האם זו הסיבה שלכן אותם חוגגים עשו כן בכל השנים שעברו? האם עלינו להניח שגונב לאזניהם דבר-מה מתורה זו שנים רבות לפני שהתגלתה? וודאי שלא! והרי לא מצאנו גם את האר"י עצמו מקדש את העליה לקבר-רשב"י ביום זה ומייעד אותו להילולא-דרשב"י [לשון שאגב לא נזכרת כלל בכתבי רבי חיים ויטאל]. המילים היחידות שידועות לנו מהאר"י הם רק במחאה על אמירת 'נחם'^{מז} של אחד מתלמידיו. רבי חיים ויטאל רק מצא סמך ושורש לעולים ולא קרא בעצמו לעלות לקבר רשב"י, וכאמור הוא בעצמו לא עלה, על כל פנים בזמן לימודו עם האר"י^{מח}. והאמת שגם בעשרות השנים הבאות לא מצאנו מי שעלה לקבר רשב"י דווקא בל"ג-בעומר^{מט}.

וכפי שחידדתי זאת לעיל: לפני שער-הכוונות לא מצאנו שום זיקה בין רשב"י לל"ג-בעומר! ועוד יותר, לפני שער-הכוונות גם לא מצאנו מי שיזכיר כלל את המנהג, עליו הצביע רבי חיים ויטאל, לעלות לקבר-רשב"י בל"ג-בעומר. יש בידינו עדויות על עליה בזמן פסח-שני ולקברים אחרים, אך על ל"ג-בעומר מאן דכר שמיה. ואם נדייק בדברים ניווכח שגם האר"י כשעלה למירון היה זה במשך שלושה ימים, ויתכן שעלה מט"ו אייר, כשאר העולים, והתעכב עמם עד ל"ג בעומר.

מה). לאחר מאות שנים, התנגד נשיא ארץ ישראל, רבינו משה סופר בעל החתם סופר, לאופי ההילולא בקבר רשב"י, מנימוקים שורשיים יותר. לדבריו: "לעשותו יום שמחה והדלקה ובמקום ידוע דוקא, שיהיה תל תלפיות שהכל נפנים לשם, לא ידעתי אם רשאים לעשות כן" (שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן רל"ג). עצם הפיכתו של קבר-רשב"י לאתר מקודש המושך אליו את המוני ישראל, כדרך שנצטוונו בתורה ביחס לבית המקדש, היה לצנינים בעיניו. מצב זה לא היה קיים בזמן בית-דינו של הבית יוסף, ועל כן לא העלו אותה הם.

מו). איני יודע אם רבי חיים ויטאל התכוון שרבי עקיבא העמיד את תלמידיו באותו יום ממש [אף שלא כתב זאת במפורש, אלא כתב שהעמיד "אחר כך"], או שהעמיד את תלמידיו בזכות אותו שם של רחמים שהתגלה בל"ג בעומר, אך בזמן מאוחר יותר [כך מסתבר יותר]. על כל פנים, לדעתי יש קשר בין לימוד רבי עקיבא לתלמידו רשב"י ובין יום ל"ג בעומר. מדברי האר"י, בשם רשב"י, לרבי אברהם, שיום זה הוא יום שמחתינו/שמועתינו, מוכח לכאורה שביום זה העמיד רבי עקיבא את תלמידו.

מז). אגב, מכאן למד בעל עטרת זקנים על גליון השלחן ערוך, אורח חיים סימן תצ"ג, שאין לומר תחנון בל"ג בעומר. וראה בספר 'יד אהרן' (לעיל הערה לא) שהוכיח להיפך.

מח). גם בכל ספר החזיונות שלו, המתעד אירועים רבים בקשר שלו עם האר"י, אין זכר לל"ג בעומר.

מט). גם בספרים תיקון ישכר-עיבור שנה וסדר-היום, שחיברו חכמי צפת באותה תקופה, אין זכר לעליה למירון בל"ג בעומר.

דומה ואין מנוס כי אם להניח, שאותם עולים נהגו זאת לאו דווקא ב"ח אייר אלא בסביבות ט"ו אייר ובימים הסמוכים לו. אלא שרבי חיים ויטאל עצמו או אף האר"י, כשבא למצוא טעם למנהג העולים, עשה זאת לא עם אף אחד מימי העליה - אלא רק על ל"ג-בעומר י"ח אייר, מכיוון שבו מצא טעם ושורש.

בפעם הראשונה שעלה האר"י ממצרים^(ג) הוא עלה לקבר-רשב"י בתקופת הזיכרון, שם פגשו רבי חיים ויטאל. רבי חיים ויטאל הדגיש שני נקודות בעניין זה: א. האר"י היה במירון במשך כמה ימים. ב. הוא אינו יודע אם האר"י השיג את החכמה הנפלאה. נראה כי כוונתו בהסתייגות זו היא להראות כי יתכן שהאר"י עוד לא התכוון בדווקא לקשר בין רשב"י לל"ג-בעומר, קשר אותו הבין רק בחכמה שהשיג אחר כך, אף ששהה שם גם בל"ג-בעומר.

בפעם השניה שהגיע האר"י למירון בשנת ש"ל^(א), והפעם ללא נוכחותו של תלמידו רבי חיים ויטאל, שהה האר"י בקבר רשב"י בל"ג-בעומר ואף ראהו בהקיץ. בפעם זו העיר לרבי אברהם הלוי, בשם רשב"י, על אמירתו 'נחם' כמנהגו יום-יום, כיון שיום זה הוא יום שמועתינו/שמחתינו^(ב) של תלמידי רבי עקיבא. כאן מצאנו את האיזכור הראשון הידוע לנו המקשר בין רשב"י ליום זה^(ג)!

בפעם השניה שהגיע האר"י, הוא כיוון בדבריו את העולים לקברי הצדיקים במירון לעשות זאת דווקא בקבר רשב"י ובל"ג-בעומר. יתכן שהוא לא התכוון בדווקא "לייצר" מנהג עלייה מיוחד ליום זה, אלא שבפעולותיו עם תלמידיו, ובעיקר בדבריו בשם רשב"י על שמחתו המיוחדת בל"ג בעומר, קיבל יום זה יחס מיוחד אצל העולים. בשלב הבא קבע רבי חיים ויטאל את המעשה עם האר"י, בכתביו, בתור "שורש" למנהג, בתוספת ביאור ליום ל"ג בעומר.

נמצא, כי מנהג העליה לקבר רשב"י בל"ג בעומר הוא מיסודו מנהג ההמון, עם הצדקה של האר"י ורבי חיים ויטאל.

כאמור, לא עלו האר"י ורבי חיים ויטאל פעמים נוספות בל"ג-בעומר, ומכאן שלא ראה זה האר"י כחיוב או כמצווה, אלא כמנהג שניתן לתת לו טעם וסיבה. האר"י גם לא המליץ או הציע לתלמידיו לעלות לקבר-רשב"י בל"ג-בעומר, שאם כן היה רבי חיים ויטאל כותב זאת

(ג). קשה להחליט האם האר"י עלה פעמיים ממצרים, ורבי חיים ויטאל אכן מתייחס לשתי שנים (בשנה אחת ראה בעיניו [ואותה שנה לא ידע אם השיג האר"י את חכמתו] ועל השנה השניה רק שמע), או שהכל מכוון לאותה שנה. בהצעת הדברים כאן אני יוצא מנקודת ההנחה המקובלת כי מדובר בשתי שנים נפרדות.

(א). שנת עלייתו של האר"י לארץ ישראל. ראה בספר החזיונות לרבי חיים ויטאל חלק א' "הם הדברים שארעו לי מן היום שנולדתי, והיא ר"ח חשוון ה'ש"ג ליצירה: ... ו. שנת [ש]ל... כי בשנה ההיא בא מורי ז"ל ממצרים. ו. שנת [ש]לא. נכנסתי ללמוד עם מורי ז"ל האשכנזי...".

(ב). כמובא לעיל בכתב ידו של רבי חיים ויטאל (אוטוגרף) כתוב: "יום שמועתינו". אך בכל הדפוסים נכתב: "יום שמחתינו". הכוונה בשניהם יכולה להיות אחת: שמחה בלימוד השמועות. יש לשים לב גם לשון-רבים בה השתמש, נראה שהכוונה לכלול את כלל חמשת תלמידי רבי עקיבא החדשים.

(ג). היה אפשר לפרש את דברי האר"י בשם רשב"י לא על ל"ג בעומר ההיסטורי בזמן רבי עקיבא, אלא על שמועתינו/שמחתינו של עכשיו ביום ל"ג בעומר זה [שבו למדו ושמוחו האר"י התלמידים], וממילא לא ניתן להוכיח מכאן על היחס לל"ג בעומר באופן כללי (גם בלי ההשערה שהעלנו כי מעשה זה לא היה בל"ג בעומר). אך רבי חיים ויטאל לא הבין כך את הדברים, והוא הזכיר מעשה זה כדי להראות שיש קשר בין ל"ג בעומר לעליה לקבר רשב"י ביום זה בכל שנה.

מפורש, ולא מסתפק בחיפוש עדויות על הנהגת האר"י בעבר בכדי לבסס את מנהג העליה לקבר-רשב"י. נראה כי האר"י כיבד את מנהגי המקום העממיים, ואף השתתף איתם בטקסיהם, כמו תגלחת הבן הקטן^{נד} והעליה לקברים במירון. האר"י בוודאי לא התנגד למנהגים אלו^{נה}, אך מאידך הוא גם לא תמך בהם נלהבות, לא אימץ אותם כמנהג אישי ולא לימד את תלמידיו לנהוג בהם.

ככל הנראה עדיין לא היה בכוחו של ה"שורש" שנתן רבי חיים ויטאל למנהג העליה לקבר-רשב"י דווקא בל"ג-בעומר, וגם בשנים הבאות לא מצאנו את המקובלים עולים ביום זה.

מן העניין לצטט כאן מאגרתו של ר' שמעון ב"ר יעקב מצפת, שבשהותו בפרנקפורט-דמיין בשנת תנ"ה בערך, הדפיס "אגרת מספרת יחוסתא דצדיקיא"^{נו} וכה כתב:

ועל מערת אדוננו התנא האלקי רבי שמעון בן יוחאי ר' אלעזר ור' יצחק תלמידו בפתח המערה. ועל המערה עצמה בית גדול ושם הולכים בכל שנה כל יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב, אנשים ונשים וטף ביום ל"ג בעומר, ונשארים שם שבעה ימים ואין אומרים בהם תחנון, והם נקראים הילולא דרבי^{נא} ר' שמעון...

ואחר שבעה ימים הנ"ל כל אחד פונה למקומו וביתו, ונשארים שם התלמידי חכמים יותר עשרה ימים אחרים, ולומדים בספר הזוהר הקדוש וטובלים ומתענים ויושבים כל היום בתענית. וכן מנהגם גם כן בחדש אלול, לומדים שם עשרה ימים ספר הזוהר בקדושה ובטהרה.

למעלה ממאה שנה אחר פטירת האר"י, אנו שומעים על חלוקה בין העולים למירון: כל בני צפת נמצאים שם החל מל"ג-בעומר למשך שבוע (ולא אומרים תחנון! יש לדעת האם היה זה ברצון חכמים). ותלמידי החכמים נשארו שם למשך העשרה ימים הבאים בלימוד מתוך טבילה ותענית, כמו בימי חודש אלול. כפי שהבאתי לעיל, מנהג המקובלים לעלות לפני שבועות ידוע לנו גם מכותב תולדות האר"י רבי שלמה שלומיל, ואילו העליה ההמונית והחגיגות ביום ל"ג-בעומר היו נחלת הכלל [אכן, מקור זה מעיד שבנוסף ללימוד לפני שבועות, השתתפו גם התלמידי חכמים בעליית ל"ג-בעומר, אף כי לא נמסר לנו באיזו מדה ובאיזה אופן].

נד). ראה לעיל בהערה כ, את דברי רבי שמואל גרמיזאן, שאף שראה את דברי רבי חיים ויטאל (כמבואר שם) כתב שאינו יודע מה מצוה יש בתגלחת בקברי צדיקים. משמע, שלא סבר שיש ללמוד מהנהגת האריז"ל הלכה לדורות.

נה). בנותן טעם להפנות כאן לסיפור עממי הרווח בציבור בקשר ליחסו של האר"י למנהגיהם, התמוהים לפעמים, של היהודים התמימים והפשוטים. המעשה במלואו נעתק בתולדות האר"י הקדוש מאת רי"ש וינשטוק, ירושלים תשל"ד, עמוד לא. תמצית המעשה היה כאשר נהג איש פשוט אחד לאפות י"ב חלות ולהניחם בארון הקודש, כתחליף לקרבן לחם הפנים. רב העיר הגיב על כך בחריפות ומנע את היהודי הנ"ל מלנהוג כן להבא. כאשר שמע זאת האר"י אמר לאותו רב כי בן מות הוא כיון שמחורבן בית המקדש לא היתה כזאת נחת רוח להקב"ה. ואכן אותו רב נפטר לבית עולמו.

(לגופו של מעשה זה, ראה בספר חסידים מהדורת ויסטנעצקי סימן ה' מעשה דומה, שנראה כמקורו הראשוני של המעשה על האר"י).

נו). האיגרת יצאה לאור כבר בשנת תל"ו במנטובה, על ידי שליח צפת רבי יוסף שליט ריקיטי. ר' שמעון בן יעקב שינה והוסיף על האיגרת מזכרונותיו הוא. ראה במאמרו של בניהו בהערה 55. הציטוט כאן הוא מתוך: זאב ווילנא, 'מצבות קודש בארץ ישראל', הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג, עמוד של"ג.

נז). אולי צ"ל: דבי ר' שמעון. זו הפעם הראשונה שמצאנו מאן דהו המכנה את אירועי ל"ג בעומר בשם הילולא. על כך בהמשך.

יש להניח כי הקורא שאל את עצמו לאור הנ"ל, אם אכן שמחתו של רשב"י קשורה לשם של רחמים שהתגלה ביום זה ובזכותו למד תורה מפי רבי עקיבא, לכאורה זו סיבה גם לשמחתם של שאר תלמידי רבי עקיבא החדשים: רבי מאיר, רבי יהודה בר עילאי, רבי נחמיה^(ח), ורבי אלעזר בן שמוע, ומדוע נבחר דווקא רשב"י מביניהם?

התשובה על כך פשוטה, אכן אותה שמחה שיש לרשב"י יש גם לחבריו, ואין לכאורה לחלק בין העליה לקברו (לפי אותו "שורש" שמצא רבי חיים ויטאל) לעליה לקברם. אך מי ילמדנו זאת? הן רבי חיים ויטאל לא כתב אף לעלות לקברו של רשב"י [רק הצדיק את מנהג העולים] ומדוע שיקרא לנוהג עליה חדש?

אך בשנים מאוחרות יותר, כתב זאת מפורש רבי יוסף חיים, הבן איש חי^(ט):

גם יש לנו ללמוד מכל הנזכר לעיל שגם לרבי עקיבא זיע"א יש שמחה ביום ל"ג לעומר בגילוי השם הנזכר, ולכן יושבי עה"ק טבריה תוב"ב גם המה ילכו להשתטח במערת ר' עקיבא ולשמוח שם.

גם עוד ילכו למצבת רבי מאיר בעל הנס זיע"א אשר הוא גם כן יש לו שמחה ביום זה, כי הוא מחמשה תלמידי ר' עקיבא זיע"א הנרמזים בשם הנזכר המתגלה ביום זה.

וכן יושבי עה"ק צפת תוב"ב ההולכים למירון ביומא דהלולא הוא יום ל"ג לעומר, אותם שדרכם לחזור ביום ל"ג עצמו לביתם בצפת תוב"ב, צריכים הם ללכת אצל מצבת התנא הקדוש רבי יהודה בן אלעאי זיע"א, כי גם ר' יהודה זיע"א הוא מחמשה תלמידים של ר' עקיבא, ויש לו שמחה ביום זה בגילוי שם הנזכר.

הכרנו את היהודים-המוסותערים ואת ה'זיירה' בקברי הקדושים שבגליל, בתקופת 'בין-פסח-לעצרת'. ראינו כיצד התנגדו הרבנים הן בירושלים [בהקשר לקבר שמואל הנביא] והן בצפת [בהקשר לקבר רשב"י], לאופי החגיגות ההמוניות על הקברים. מצאנו גם כי רבי חיים ויטאל הגן על מנהג העליה לקבר רשב"י ביום ל"ג-בעומר דווקא. אך עדיין לא מצאנו מי שיקרא, יורה או ימליץ לעלות לקבר-רשב"י בל"ג-בעומר^(ט).

ד.

"הלולא רבא"

ללא ספק, את ה"דחיפה" הרצינית למעמד העליה לקברו של רשב"י ו"סדר הלילה" של ל"ג-בעומר, נתנו שני מקובלים^(א) בספריהם שנדפסו בסמיכות שנים זה לזה: החמדת ימים, לא

נח). כאן המקום להעיר, כי לכאורה שער הכוונות הוציא את רבי יוסי מרשימת התלמידים החדשים של רבי עקיבא (הנזכרת ביבמות ס"ב:) והכניס במקומו את רבי נחמיה (הנזכר בסנהדרין י"ד. בהקשר לתלמידים שסמך רבי יהודה בן בבא). אציין כי בבראשית רבה ס"א ג' הובאה רשימה של שבעה תלמידים. וראה גם בקהלת רבה י"א ו'.

נט). בסוף הקונטרס הלולא רבא שנדפס על פיו.

ס). אין כוונת לדברי הבן איש חי המובאים, שכן אנו עוסקים בתקופת מוקדמת יותר.

סא). כאן המקום להעיר: רבי יוסף חיים מבגדד בספרו דעת ותבונה, ירושלים תרע"א, סוף פתיחה ראשונה, ציטט מדברי מרן

נודע מי מחברו [אך אף שהוא לא כותב זאת, למעשה רובו ועיקרו מלאכת ליקוט²⁰], והמשנת חסידים לרבי עמנואל חי ריקי.

משנת-חסידים יצא לאור באמסטרדם שנת תפ"ז לאחר שמחברו רבי עמנואל חי ריקי שהה כשנתיים בצפת, לאור השתוקקותו לחכמת הקבלה, שלאחריהם נאלץ לחזור לארצו איטליה. החמדת-ימים יצא לאור באיזמיר שנת תצ"א/ב. כתב המשנת חסידים²¹:

וביום ל"ג... משם... שנתגלה... שהם יותר רחמים פסקו מלמות. וכנגד חמשה אותיות דשם זה... סמך אז חמשה תלמידים אחרים ובסוד הדעת דגדלות שבו למד להם תורה. ועל ידי ר' שמעון בן יוחאי שהיה אף הוא תלמידו [של רבי עקיבא], נתקיים העולם. לפיכך אין להתאבל ביום זה כלל על החרבן שלא יענש²², אלא מצוה לשמוח שמחת ר' שמעון בן יוחאי. ואם דר בארץ ישראל ילך לשמוח על קברו. המשנת חסידים מתבטא בקשר לקבר רשב"י בלשון הוראה: "ילך לשמוח". ולשון החמדת ימים²³:

ונמצא כתוב בספרי הקדמונים, שיום ל"ג לעומר הוא יומא דאתפטר רשב"י ע"ה מן עלמא. ונוהגים לקבוע בליל זה לימוד ברזין דחכמתא דיליה ובאדרא זוטא, וששים ושמיים בהילולא דיליה. אשרי אנוש יעשה זאת.

נציין כי החמדת ימים לא מתייחס כלל לעליה לקבר, אלא רק באופן כללי על מנהג לשמוח וללמוד בכתבי הזוהר בליל ל"ג-בעומר. אך חידוש גדול קבע החמדת ימים: שבל"ג נפטר רבי שמעון מן העולם – ולא שמענו זאת עד ימיו. בעקבות כך כתב שיום זה נקרא 'הילולא'²⁴.

הרש"ש בספרו נהר שלום: "עוד כתב [רבי שלום שרעבי] לחכמי המערב וז"ל גם בעיני יפלא איך כת'ר משגיחים על דברי ספרי שאר המקובלים, כגון חמדת ימים ומשנת חסידים וכיוצא, שדבריהם מעורבים ומיוסדים על שאר תלמידי הרב וז"ל אשר לא סמך ידו עליהם, ואין ראוי לסמוך כי אם על דברי האר"י ז"ל ותלמידיו מהרח"ו זלה"ה. וכנוכח בספרו נהר שלום ע"ש". אין בדבריו כוונה לפסול את הספרים, אלא רק להצביע על כך שהם לא מבוססים רק על כתבי רבי חיים ויטאל אלא גם על דברי שאר התלמידים שדבריהם פחות מוסמכים, ראה באריכות בפתיחה הנ"ל.

סב). ראה: ר' נחום גרינוואלד, 'יחסם של גדולי החסידות לספר חמדת ימים', בתוך: היכל הבעש"ט חלק ו', ניסן תשס"ד, עמוד מ' הערה 31.

ג). מסכת אייר וסיון פרק א' אותיות ד'-ו'.

סד). רימז כאן למעשה ברבי אברהם שאמר נחם ונענש.

סה). חלק ב' 'עומר' פרק ב'.

סו). אכן, לעיל ציטטתי מאיגרת נוסע משנת תנ"ב, שאף הוא כינה את העליה למירון בשם "הלולא", וכן שבחי האר"י מכתב-יד תימן שציטטתי לעיל ונכתב במאה הי"ח, קורא לעליה למירון "הלולא". גם בספר הכוונות ומעשה ניסים שיצא בקושטא בשנת ת"פ כשמספר את המעשה באמירת 'נחם' של רבי אברהם (דף ד' ע"ב) מזכיר את המילים "בהלולא דיליה". מכאן ששם זה היה כבר מוכר עוד לפני הדפסת החמדת ימים. אך נראה שעיקר ההשפעה לדורות בקריאת שם זה, בוודאי כתיאור ליום פטירת רשב"י, הגיע מהחמדת ימים.

רבי יעקב חיים סופר, בעל כף החיים, העיר (סימן תצ"ג אות כ"ו) כי מדברי רבי חיים ויטאל לא נראה שהוא יום הילולת רשב"י, והסיבה לשמחה זו מתבארת שם שהיא על שמחת חמשת התלמידים שלמדו תורה מפי רבם רבי עקיבא. [אמנם, לבסוף הוסיף שאפשר ואולי שניהם נכונים, גם כדברי רבי חיים ויטאל וגם כפי יש אומרים שהוא יום הילולא דרשב"י "ואפשר דהא והא איתא"].

החמדת ימים לא המציא זאת מדעתו ולא קיבל זאת ברוח הקודש, הוא קרא זאת, לדבריו, בספר מסויים קדום, שרשב"י נפטר בל"ג-בעומר. אך עד היום לא נמצא שום מקור כזה בספרים שקדמו לו⁽¹⁾.

בשנים הבאות נדפסו, על פי דברי החמדת ימים, קונטרסי סדר לימוד ותפילה לל"ג-בעומר. הקונטרסים הודפסו במהדורות רבות⁽²⁾, ומאז הכל היסטוריה. דבריהם של המשנת-חסידים והחמדת-ימים נכרכו יחדיו, ומעתה פשוט וברור לכל דרדקי כי יום ל"ג-בעומר הוא יום פטירת רשב"י, ולכן מצוה גדולה לעלות להילולא על קברו וללמוד בלילה שלפניו מאמרי זוהר – וכל המהרהר על כך כמהרהר על השכינה⁽³⁾.

העולה מן הדברים

א. יהודי הארץ המוסתערכים [ובניהם גם ישמעאלים] היו עולים ל'זיזארה' בקברי הקדושים בגליל בתקופת 'בין פסח לעצרת'. המטרה לא הייתה כלל קבר רשב"י ובוודאי לא יום ל"ג-בעומר [אלא פסח-שני].

ב. הזיקה המיוחדת בין רשב"י ליום ל"ג-בעומר לא היתה ידועה כלל לפני שחידש זאת האר"י, וממילא אין להניח שלפני כן עלו יהודים לקבר רשב"י דווקא ביום זה.

ג. יתכן שהאר"י, או רבי חיים ויטאל, הם שהסבו את תשומת לבם של העולים, ש"שורש" במנהג זה יש רק בקבר רשב"י ובל"ג-בעומר. או על כל פנים בכתביו נתן רבי חיים ויטאל טעם רק לעליה ביום ל"ג בעומר ולא לכל העלייה המסורתית.

ד. נמצא כי העליה למירון היא המשכה של אותה זיזארה מסורתית לקברי הצדיקים.

ה. מסיבות שונות התנגדו הרבנים לאופי החגיגות העממי סביב הקברים [הן בקבר שמואל הנביא והן לימים בקבר רשב"י, ועד לדורות האחרונים כלפי הילולות בקברי צדיקים שונים].

סז). ככל הנראה מקורו היה בגירסה משובשת של אחד מהתקנות הרבות של כתבי תלמידי האר"י. לא אכנס כאן לבעייתיות שבמקורותיו ולסימן השאלה על מוסמכותו ומהימנותו של ספר חמדת ימים.

סח). רבים מהם נקראו בשם "הילולא רבא". יערי (במאמרו, הערה 40) מנה 16 מהדורות החל מאיזמיר תק"ד ועד ג'רבה תרפ"ט.

סט). לסיום אצטט כאן ממכתב שקבלתי מאחד משומעי לקחו של מרן הגר"ש וואזנר זצ"ל, וכה כתב לי: "מרן רבינו בעל השבט הלוי זצ"ל דרש בשיבתו הרמה בפני הבחורים, שאם חברות ההסעות רוצות להרויח כמה אגורות אין זה אומר שצריך ליסוע למירון...". כל מילה מיותרת. אך ארצה להדגיש שאין מטרת מאמרו זה בכדי להציג דעה מתנגדת או מאשרת את מנהג העליה בצורתה כיום, שמטבע הדברים חלו בו שינויים רבים מהתקופה הנידונה בגוף המאמר, לטוב ולמוטב. כאן סקרתי את אופי העלייה בשנות הש', ותו לא.

- ו. האר"י הגן במדה מסויימת על החוגגים, ואף אירע שהשתתף עמם במנהגיהם. רבי חיים ויטאל כתב להצדיק את מנהג העולים דווקא בל"ג-בעומר ובקבר רשב"י.
- ז. ידוע לנו כי האר"י עלה לקבר רשב"י בל"ג-בעומר לא יותר משתי פעמים בחייו. הפעם הראשונה לא הייתה בהכרח קשורה להשגותיו בקבלה. בפעם השניה גילה לראשונה לתלמידו, כי לרשב"י יש שמחה על תחילת לימודו עם רבי עקיבא בהשפעת יום זה.
- ח. אותה שמחה קיימת גם אצל שאר התלמידים החדשים שלימד רבי עקיבא [כמו: רבי מאיר, רבי יהודה ועוד] ואכן אותו הטעם שיש בעלייה לקבר רשב"י יש גם בעלייה לציונם.
- ט. האר"י לא לימד את תלמידיו לעלות לקבר רשב"י בל"ג-בעומר, וגם לא רבי חיים ויטאל. ואכן, בשנים שלאחריהם לא עלו המקובלים דווקא ביום ל"ג-בעומר לקבר רשב"י, אלא בזמנים אחרים. מידע היסטורי נוסף על גדולי תורה מצפת בתקופת האר"י שחגגו בקבר רשב"י בל"ג-בעומר, אין בנמצא בידינו: לא על הרדב"ז ולא על מרן הבית יוסף, לא על מהר"י בירב ולא על מהר"ם אלשיך, לא על הרמ"ק ולא על בעל החרדים, לא על המבי"ט ולא על מהר"ש אלקבץ.
- י. לאחר שהמשנת חסידים עודד לעלות לשמוח בקבר רשב"י, ובמקביל החמדת ימים הביא 'מקור עלום' כי רשב"י נפטר ביום זה ויש ללמוד בלילה שלפניו קטעי זוהר, הודפסו סדרי לימוד מיוחדים, שהתפשטו עד מהרה בקרב הציבור.
- יא. במהלך השנים התייסד נוהג עלייה לציון רשב"י, אותו אימצו, במיוחד, קהילות החסידים ואנשי ירושלים, בחגיגות שירים ריקודים והדלקת משואות, עד לימינו אנו.

